

УДК 911.37

УМОВИ ТА ЧИННИКИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Р. Теслюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Визначено головні умови та чинники якості життя населення регіону. Наведено схему класифікації загальних та регіональних умов і чинників якості життя.

Ключові слова: якість життя населення, загальні та регіональні умови і чинники, показники якості життя.

У руслі сучасної гуманізації та соціологізації суспільної географії одним із найдинамічніших напрямів наукових досліджень є вивчення якості життя населення (ЯЖН). Будь-яка політична влада одним із пріоритетних завдань визначає поліпшення ЯЖН країни. Стійка зацікавленість цією проблемою пов'язана, як звичайно, зі спробою визначити, наскільки змінилася ЯЖН за певний часовий проміжок та якими є територіальні відмінності у ЯЖН певних адміністративних регіонів.

У більшості наукових праць головну увагу звернено на відбір конкретних показників якості життя і проведення комплексної оцінки ЯЖН України чи певного регіону. Водночас майже не розглядали питання умов та чинників, що впливають на ЯЖН.

Із сучасних наукових досліджень, що присвячені проблемам ЯЖН, насамперед треба назвати колективну доповідь з людського розвитку, підготовлену науковцями Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України “Людський розвиток в Україні: 2003 рік”. У ній значну увагу приділено аналізу трьох головних складових людського розвитку: рівню життя, освіти та стану здоров'я населення, що є основою міжнародної методології дослідження людського розвитку [4].

Багатьох питань ЯЖН стосується докторська дисертація Л.М. Немець “Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку” та її праці [5, 6]. Потрібно згадати також працю “Рівень і якість життя населення України” [7] та кандидатські дисертації Д.О. Ляшенка, А.Г. Гольцова, Н.П. Лебідь, Н.М. Харченко, Н.В. Толстих, О.Ю. Єрмоловської, у яких ґрунтовно досліджено проблеми людського розвитку, бідності, соціального захисту та умов життя населення.

Власне ЯЖН стосується праця Н.П. Лебідь “Соціально-географічні аспекти розвитку території” [3]. Одним з аспектів такого розвитку автор вважає ЯЖН. Особливість цієї праці – наявність у ній певної системи чинників якості життя, до якої зачислено таке: сумарний природно-ресурсний потенціал; забруднення навколишнього природного середовища; забезпеченість населення соціальною інфраструктурою та житловими умовами; щільність населення і його грошові доходи; головний профіль господарської діяльності; виробничо-територіальна концентрація промисловості; обсяг національного доходу на особу; кількість населення, незайнятого у суспільному виробництві; капітальні

вкладення на одну особу; густота автомобільних і залізничних шляхів; ступінь урбанізованості [3, с. 1]. Проте ця система, на нашу думку, не охоплює всього спектра умов і чинників ЯЖН, оминаючи важливі політичні, демографічні, психологічні та інші чинники.

У разі всебічного і глибокого вивчення проблеми ЯЖН необхідний ґрунтовний аналіз умов і чинників її формування. Цей аналіз дасть змогу чітко окреслити явища і процеси, що безпосередньо чи опосередковано впливають на ЯЖН. Ми спробували узагальнити і систематизувати умови і чинники ЯЖН.

Щораз більше науковців з різних галузей знання схильні вважати, що інтегральною характеристикою суспільного розвитку є показник якості життя населення. Цей показник, який має якісне і кількісне (побудова інтегральних індексів ЯЖН) вираження, може суттєво відрізнитися в територіальному аспекті, тобто йому притаманна просторова диференціація. Отже, ЯЖН певної території можна вважати суспільно-географічним явищем, що формується під впливом певної системи умов і чинників.

Категорія якості життя населення як суспільно-географічного явища має широкий зміст і стосується всіх сфер життя людини і суспільства. У сучасній науці ЯЖН розуміють як характеристику стану задоволення потреб та інтересів населення: соціальних, економічних, політичних, екологічних, духовних, що виражається сукупністю явищ і процесів, які визначають життя, працю, побут, духовний та інтелектуально-культурний розвиток людей.

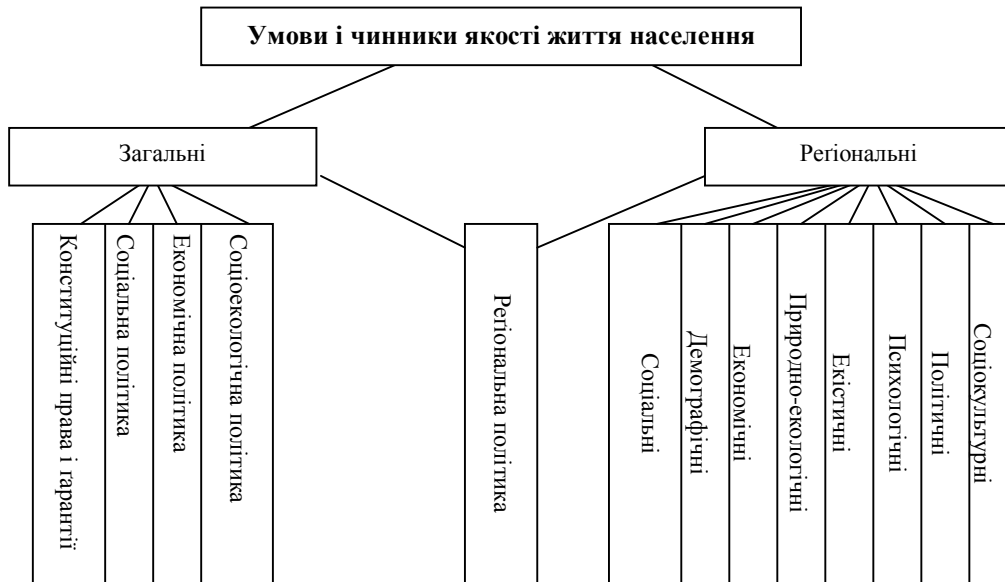
Сукупність умов і чинників певного суспільно-географічного явища чи процесу можна класифікувати в традиційному, установленому багатьма дослідниками порядку: природо-, економіко-, політико- і суспільно-географічне положення, історичні, демографічні, економічні, соціальні та екологічні умови та чинники. Для характеристики умов і чинників ЯЖН запропоновано узагальнену схему (див. рисунок). Всю їхню сукупність умовно розділено на дві великі групи: загальні та регіональні умови і чинники.

До *загальних* зачислено ті умови і чинники, які пов'язані з державним регулюванням суспільно-географічних умов, явищ і процесів та однаково стосуються всіх регіонів країни. До цієї групи належать: конституційні права і гарантії, соціальна, демографічна, економічна та соціоекологічна політика держави.

Одними з головних умов, що впливають на ЯЖН, є *конституційні права, обов'язки та права людини і гарантії держави щодо їхнього забезпечення*. Вони визначені Конституцією (Основним Законом) України. Зокрема, у ст. 3 Конституції зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина визначені у Розділі II Основного Закону України. Умовами ЯЖН є й інші законодавчі та нормативні акти, що визначають взаємовідносини між громадянами, суспільством та державою.

Головна мета *соціальної політики* – забезпечення ЯЖН України, адекватної ефективності економіки і підприємницької активності громадян. Об'єктами соціальної політики насамперед є ті особи, групи або спільноти, які потребують певної соціальної підтримки чи захисту: пенсіонери, немовлята і матері, сім'ї з дітьми, молодь та ін. Соціальна політика повинна реалізовуватися через впровадження різноманітних програм: освітніх, програм здоров'я, соціального захисту, через політику оподаткування.

Важливою умовою ЯЖН є *демографічна політика*. Це сукупність заходів, що впливають на демографічні процеси і спрямовані на зміну характерів процесу відновлення по-

Характеристика чинників ЯЖН

колінь (народжуваності, шлюбності, вікової структури тощо), а також на регулювання міграційної рухливості населення, його розселення та щільності.

Як відомо, головне завдання економіки – задоволення людських потреб у довготерміновому розвитку економіки і суспільства. Всі економічні перетворення мають соціальну спрямованість, оскільки в їхньому центрі перебуває людина як найвища цінність. Остаточним критерієм оцінки економічних процесів можна вважати не зростання ВВП, а поліпшення ЯЖН. Зростання ВВП можливе за умов відповідної державної економічної політики. Під економічною політикою розуміють діяльність держави в господарській (економічній) сфері. Успішне вирішення завдань поліпшення ЯЖН залежить від стану виробництва, перш за все від виробництва товарів широкого вжитку, відповідності кількості та якості продукції суспільним потребам.

Соціоекологічну політику розглядають як систему дій, спрямовану на охорону та оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, збереження й розвиток соціосфери, забезпечення нормальної життєдіяльності й безпеки людини. Головним завданням соціоекологічної політики є вирішення проблеми виживання людини та суспільства в цілому перед загрозою глобальної екологічної катастрофи, захист природного довкілля від руйнування, пошук шляхів та засобів виходу людства з соціоекологічної кризи.

Своєрідне проміжне місце між загальними і регіональними умовами й чинниками ЯЖН займає *регіональна політика держави*, яка формується на державному рівні, а реалізується на регіональному – відповідно до прийнятих для конкретного регіону рішень. Згідно з Проектом Закону України “Про Концепцію державної регіональної економічної політики”, під регіональною економічною політикою розуміють сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які вживає держава у сфері регіонального

розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей. Ці заходи спрямовані на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціональне використання їхнього ресурсного потенціалу, створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, гарантування екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства.

До *регіональних* зачислено ті умови і чинники ЯЖН, які за якісними і кількісними характеристиками суттєво відрізняються в регіональному розрізі. До них належать історичні, соціальні, демографічні, економічні, природо-екологічні, екістичні, психологічні, політичні та соціокультурні.

Історичний чинник ЯЖН визначений історією розвитку певної території. Історичні події позначаються на формуванні суспільства, впливають на традиції і побут населення. Крім того, історичний чинник формує регіональні відмінності у способі життя населення.

Серед *соціальних* умов і чинників ЯЖН найважливішими є рівні розвитку сфери охорони здоров'я та освітнього комплексу. Рівень розвитку медичної сфери визначений системою лікувальних, лікувально-профілактичних, санітарно-протиепідемічних та інших медичних установ, багатьма видами соціального забезпечення, відпочинку та фізичної культури. Рівень розвитку освітнього комплексу регіону є чинником формування освітнього рівня населення. Освіченість населення (зокрема, рівень грамотності) є одним із показників, за яким розраховують інтегральний показник ЯЖН – індекс людського розвитку. Структура освітнього комплексу регіону складається з дошкільних закладів освіти, загальноосвітніх навчально-виховних закладів, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів.

До *демографічних* чинників ЯЖН належать процеси відтворення населення (народжуваність, смертність), віково-статева структура населення, міграції населення, формування сім'ї та сімейних відносин. Соціально-демографічним чинником є стан суспільного здоров'я населення, тобто здоров'я (не лише фізичного, а й духовного) не конкретного індивіда, а суспільства загалом.

Економічними умовами і чинниками ЯЖН є рівень реальних доходів населення, економічне зростання (спад), рівень зайнятості та умови праці, спеціалізація господарства, науково-технічний прогрес. Економічним чинником може бути і соціальна нерівність населення, яка виявляється у нерівномірному і часто несправедливому розподілі доходів, що викликає соціальне напруження в суспільстві.

Чинник природно-ресурсного потенціалу можна класифікувати як економічний та природо-екологічний. Природні умови та ресурси, які визначають розвиток економіки, потрібно використовувати раціонально і дбайливо, максимально нівелюючи антропогенне навантаження на природу.

Найважливіші *природо-екологічні* умови і чинники ЯЖН такі: клімат, якість довкілля (рівень забруднення повітря, водного середовища, ґрунтів, лісів; рослинний і тваринний світ), ступінь акустичного, електромагнітного та радіаційного забруднення. До цієї категорії умов і чинників треба зачислити і ризик виникнення в регіоні стихійних лих та екологічних катастроф, які за впливом можуть перевершити сукупну дію решти чинників. До природо-екологічних чинників належать рівень екологізації технологій та рівень екологічної освіти населення.

Умови проживання населення формуються під впливом багатьох чинників, у тому числі природо-екологічних та екістичних (чинників розселення). Під *екістичними* розуміють умови і чинники ЯЖН, характеризовані системою розселення (видами поселень,

їхньою щільністю та людністю), рівнем урбанізації (часткою міського населення), рівнем розвитку транспортної інфраструктури (щільністю та якістю шляхів сполучення, частотою та зручністю пасажирських перевезень), рівнем доступу населення до адміністративних (обласних та районних) центрів, щільністю та скупченістю населення (скупченість населення – щільне просторове зосередження населення на порівняно невеликій території, що призводить до потенційних незручностей і обмеження переміщення, перешкоджання усамітненню).

Щільність і скупченість населення можна розглядати також як один з психологічних чинників ЯЖН. Психологічний дискомфорт, який відчувають люди в разі перенаселення та тимчасового значного скупчення населення, є важливим в інтегральній оцінці ЯЖН.

Серед інших *психологічних* умов і чинників ЯЖН треба виокремити людські потреби, цінності та менталітет народу. Потреби кожної людини є індивідуальними і можуть суттєво відрізнятися якісно та кількісно. Відповідно, ступінь задоволеності потреб та задоволеність якістю життя загалом теж відрізнятимуться.

Важливим психологічним чинником ЯЖН, який стосується також і політичної сфери, є рівень безпеки особистості. Він визначений об'єктивними (рівень злочинності та охорони правопорядку, гарантії держави щодо соціального забезпечення, соціальне страхування тощо) та суб'єктивними (впевненість у завтрашньому дні, довіра до правоохоронних органів та ін.) характеристиками.

До *політичних* чинників ЯЖН належать політична активність населення, рівень політичних свобод та рівень розвитку громадянського суспільства. Роль політичного чинника продемонстрована під час останньої президентської виборчої кампанії, коли доведено важливість політичних свобод.

Іншим досягненням того часу стали певні зміни в інформаційній сфері. Інформованість суспільства – потужний політичний та соціокультурний чинник ЯЖН. Поряд із доступом до правдивої інформації, іншими *соціокультурними* чинниками ЯЖН є релігійність населення, розвиток літератури, культури та мистецтва, наявність бібліотек, театрів, кінозалів, музеїв та інших культурно-мистецьких установ. Уважають, що цей чинник найбільше впливає на формування і розвиток однієї з найголовніших властивостей людини – її духовності.

Зазначимо, що перелічені умови і чинники ЯЖН не діють кожен зокрема, а лише у системній сукупності, підсилюючи або послаблюючи вплив один одного.

Отже, проблема вивчення умов і чинників якості життя населення є однією з найважливіших як у суспільній географії, так і в інших науках. З огляду на широке розуміння категорії “якість життя населення” на її формування впливає дуже багато умов і чинників, які в цьому дослідженні наведені у загальному вигляді. Звичайно, це лише спроба систематизації, яка потребує певних уточнень і, можливо, доповнень, проте вона може слугувати підґрунтям для наступних, детальніших досліджень.

---

1. Конституція України. – К.: Укр. правнича фундація, 1996. – 64 с.

2. Корж О.В. Курс лекцій з демографії. – Тернопіль: Інфотехцентр, 1998. – 140 с.

3. Лебідь Н.П. Соціально-екологічні аспекти розвитку території (суспільно-географічне дослідження на прикладі України): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук. – К., 1995. – 20с.

4. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е.М. Лібанової. – К., 2004. – 290 с.

5. *Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А.* Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія: – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 226 с.
6. *Немець Л.Н.* Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
7. *Пономаренко В.С., Кизим М.О., Узунов Ф.В.* Рівень і якість життя населення України. – Харків, 2003. – 226 с.
8. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
9. *Шевчук П.І.* Соціальна політика. – Львів: Світ, 2003. – 400 с.

ON CONDITIONS AND FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF LIFE IN POPULATION OF LVIV REGION

R. Tesluk

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko Str., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

In the article are being considered some general conditions and factors defining the quality of life in population of region. An attempt to generalize and systematize ones is being presented.

Key words: quality of life in population, general and regional conditions and factors, quality of life indexes.

Стаття надійшла до редколегії 05.06.2006
Прийнята до друку 21.06.2006

